

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 7 Sayı: 35 Volume: 7 Issue: 35

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

OSMANLI VE İRAN MEŞRUTİYETİ KARŞILAŞTIRMASI COMPARISON OF OTTOMAN AND PERSIAN CONSTITUTIONALISM

Abdolvahid SOOFIZADEH*

Öz

Osmanlı meşrutiyet inkılabı ve İran meşrutiyeti başlangıç, gelişim ve netice bakımından benzerlikler göstermektedir. Her iki toplumun monarşi ile idare edilmesi, batıya giden ve hususen Fransız İhtilali'nin yaydığı düşüncelerden etkilenen Osmanlı ve İran aydını, düşündür ve aksiyon adamları aynı fikirlerin kendi ülkelerinde de yayılmasını, eşitlik, özgürlük, adalet ve nihayet bir anayasanın oluşturulması konusunda hemfikirdirler. Batıya coğrafi yakınlığı nedeniyle Osmanlı toplumu daha hareketli olmakla birlikte İran meşrutiyetinde İstanbul ve burada bulunan meşrutiyet taraftarları Osmanlı aydın, yazar ve şairlerinin İranlı meşrutiyet taraftarlarını etkilemeleri ve ilham kaynağı olmaları tarihi hakikatlere uygundur.

Her iki memlekette gelişen meşrutî hareketin karşılaştırmalı olarak incelendiği bu makalede Osmanlı ve İran'da meşrutiyet düşüncesinin doğmasındaki amiller, gelişmesini sağlayan şartlar ve sonuç kısaca değerlendirilmiştir. Tarih boyunca Osmanlı coğrafyasına doğudan gelen fikir akımları İran üzerinden gelirken XIX. yüzyıl itibarıyla batıdan gelen düşünceler Osmanlı/İstanbul vasıtasıyla İran'a ve doğuya yol bulmaktadır. Osmanlı ve İran'ın yüzyıllarca süren siyasi, edebi ve fikri ilişkileri bu asırdan sonra Osmanlı payitahtı üzerinden şekillenmiştir. Neredeyse eş zamanlı olarak her iki ülkede Darü'l-Fünun ve matbaanın kurulması, yurt dışına talebe gönderilmesi, batıya yapılan seyahatler, yurtiçi ve yurt dışında mecmua ve gazetelerin yayımlanması meşrutiyet hareketinin hızlanması ve taraftar bulmasına yardımcı olmuştur.

Anahtar Kelimeler: İran, Kaçar, Osmanlı, Meşrutiyet, Muzaffereddin Şah, II. Abdülhamid.

Abstract

Ottoman constitutional reform and Persian constitutionalism show parallels in inception, evolution and results. Both societies being governed by monarchies, Ottoman and Persian intellectuals, thinkers and men of action who went to the West and were especially influenced by ideas spread with French Revolution were of the same opinion that these same ideas should circulate in their countries, equality, freedom, justice and eventually a constitution should be made. Historically it would be accurate to say that due to geographical proximity to the West Ottoman society was more active and Ottoman intellectuals, writers and poets who resided in Istanbul and were supporters of constitutionalism influenced and inspired Persian constitutionalists.

In this article, the constitutional movements of both states are analyzed in comparative fashion and motives behind the emergence of the idea of constitutionalism, conditions which enabled its development and outcome in Ottoman state and Persia are briefly evaluated. Throughout history, ideas and concepts coming to Ottoman geography from the East came through Persia, but since XIX. Century ideas from West found their way through Ottoman Istanbul to Persia and East. After this century, centuries long political, literary and intellectual relations between Ottoman and Persia were formed via Ottoman capital. Almost simultaneous foundation of Darü'l-Fünun and printing house, sending of students abroad, journeys to the West, publishing of periodicals and newspapers in and outside of the country helped constitutionalist movement to gain momentum and supporters.

Keywords: İran, Qajar, Ottoman, constitutional, Mozaffar al-Din Shah, Abdul Hamid II.

*Dr., vahid.soofizadeh@gmail.com.

Meşrutiyet Nedir?

Meşrutiyete gidiş yolunu ve meşrutiyetin ortaya çıkma nedenlerini incelemeden önce meşrutiyetin kelime anlamını açıklamamız gerekir. Türk Dil Kurumunun sözlüğünde; *“Meşrutiyet, hükümdarla yönetilen bir ülkede hükümdarın başkanlığındaki parlamento yönetimine dayanan hükümet biçimidir. Osmanlı İmparatorluğu’nda 1876 Anayasası’yla başlayan ve 1918 Mondros Mütarekesi’ne kadar süren süreç, I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet dönemi adlarıyla anılan süredir”* diye açıklanmaktadır(Ağakay,1983:827).

Meşrutiyet veya Meşruti Monarşi, karışık bir devlet biçimi olarak tarif edilmektedir. Bu yönetimde egemenlik, mutlak monarşide olduğu gibi tek elde değildir. Hükümetin muktedir olabilmesi için milletin seçtiği temsilcilerden oluşan meclis ile devlet başkanının iradesi birleşmek zorundadır(Sofuoğlu, 2004: 46).

Başka bir görüşe göre ise Meşrutiyet; kanun-ı esasi rejimi olarak, temel bir kanuna göre hükümetin yönetilmesi şeklinde tanımlanır. Buna göre Osmanlı Devleti’nin dini İslam, temeli ve kanunları da İslam hukukuydu. Fakat halk artık hükümeti ve hükümdarı şartlı yönetime dönüştürmek istiyordu. Bunu da ancak milleti temsil eden bir meclisle ve bu sayede hükümeti denetler konuma gelmekle gerçekleştirebilirdi. Bu meclisin görevleri; Devletin gelir ve giderlerini denetlemek ve Ülkenin çıkarına aykırı kanunların değiştirilmesini istemek olarak belirlenmekteydi(Sofuoğlu, 2004: 47).

Batı’dan etkilenme ile Osmanlı ülkesinde ortaya atılan ilk meşruti yönetim düşüncesi sadrazam Mithat Paşa ve onun izinden giden aydınlar tarafından 19. Yüzyılın son çeyreğinde ortaya atıldı. Yapılan siyasi hazırlıklardan sonra Osmanlı bürokrasisi Kanun-i Esasi’yi ilan edilerek 1876’da Osmanlı Devleti’nin yeni yönetim şeklinin Meşrutî Hükümet olduğunu ilan etti. Herkese kanun karşısında eşit haklar ve basına özgürlük tanındı.(Seyf, 1960: 23) 1906’da İran’da meşrutiyet ilan edildikten sonra İstanbul’daki İranlı aydın sınıf Encümen-i Saadet adlı bir cemiyet kurdu. İttihat ve Terakki ile yakın ilişkiler kuran bu cemiyet İran’ın çeşitli yerlerinde de şubeler açmıştı (Seyf, 1960: 23).

Meşrutiyete Doğru Gidiş

Fransız İhtilali ile Avrupa’da başlayan milliyetçilik ve demokratikleşme hareketleri, Coğrafi olarak Avrupa ülkelerine yakın olması sebebiyle Osmanlı Devleti’nde de etkisini göstermiştir. Kuşkusuz Osmanlı Devleti, Batı medeniyetine yakınlığı sayesinde bu akımın etkisine diğer, doğu toplumlarından daha erken kapılmıştır. 19. yüzyılın hemen başlarında III. Selim ile başlayan ıslahat hareketlerinin kesin bir sonuç vermemesi¹ özellikle de saltanatının son dönemlerinde ülke içindeki bir takım olumsuz gelişmelerin dikkatleri başka noktalara toplaması, Nizam-ı Cedid ve diğer reformlar üzerine gereken hassasiyetin gösterilmesini engellemiştir. Bilhassa Yeniçerilerin Nizam-ı Cedid ile aynı ordu içinde hizmet etmeyi reddetmeleri ve ordu içindeki aksaklıklar 18. Yüzyılda Rusya karşısında belirgin bir zafiyete uğrayan Osmanlı askerinin, 19. Yüzyılda da başarısız olacağıın emarelerini göstermekteydi (Stanford, 2002: 618).Devleti içinde bulunduğu buhrandan çıkarmak için uygulanan ıslahat hareketleri amacına ulaşmasa bile çöküşü önlemek için etkin çözümler üretmekten başka çare yoktu. Bu süreçte 19. yy. sonlarına gelindiğinde Osmanlı aydınları bir ülkenin kaderinin mutlak monarşi ile çizilemeyeceğinden hareketle, toplumun ileri gelenlerinin ülkenin kurtuluşu adına yönetimde fikir beyan edebileceği meşruti modeli hanedana kabul ettirdiler. Ancak her ne kadar kabul edilse de Osmanlı’da meşrutiyet rejiminin tam olarak yerleşmesi için sancılı bir sürecin yaşanması gerekiyordu. Çünkü yüzyıllardır hanedanın mutlak hâkimiyetinde olan devlet idaresinde, bu rejimle birlikte artık meclis ve halkın iradesi de dikkate alınacaktı. Kuşkusuz bu durum hanedanı rahatsız edecekti. Bu durum hem Kaçar Devleti için hem de Osmanlı Devleti için geçerli idi.

İran’da Safevi Devletinin çöküşünden bir süre sonra yönetimi devralan Avşar ve Zendiye Hanedanı’nın iktidarı boyunca ülkede bir duraklama dönemi yaşandı. Her iki hanedan da çoğunlukla ülkenin iç huzurunu sağlamakla uğraştılar. Kaçar Hanedanı’nın ülke yönetimini

¹ Nizam-, Cedid dü man, baz, gruplar, hatta III. Sultan Selim’in Sadrazam, smail Pa a bile bu yenile me hareketlerine kar , olduklar,n, aç,kça göstermeseler de muhalif olduklar,n, zaman zaman belli ediyorlard,. Öte yandan bu muhaliflerden baz,lar,, yenile me hareketinden muzdarip olacak Yeniçerilere el atm, lard,. Daha fazla bilgi için bak,n,z (Karal, 1994-a: 80)

ele geçirmesinden sonra (1795) ise gidişat değişmiş, içte huzuru sağlanan ülke batılı devletler ile tekrar iletişim kurmaya başlamıştır. Rusya ve İngiltere gibi büyük güçlerin Asya coğrafyasındaki emperyalist faaliyetlerini hızlandırması, bu ülkelerin Kaçarlar ile olan münasebetlerini arttırmış, güçten yoksun İran bu ülkelerin yoğun baskısı altında iç işlerinde dahi bağımsız kararlar verememiştir.(Hazreti, 1389: 44)Bu baskılı süreci Nasireddin Şah, şu sözlerle anlatmaya çalışmıştır, “Ülkenin kuzeyine gitmek istesem İngiliz elçisi, güneyine gitmek istesem Rus elçisi itirazda bulunuyor, bu nasıl bir saltanattır ki Şah’ın ülkesinin kuzeyine ve güneyine gitmesine izin verilmiyor”(Avery,1379:3).

Ulema sınıfı, İran’ın meşrutiyete gittiği süreçte etkin rol oynamış sınıflardan biri olmuştur. İran’daki ulema sınıfını Osmanlıdaki ulemadan ayıran temel fark ise bu sınıfın devlet kademesi içerisinde yer almaması olmuştur. Osmanlıda ulema siyasetle ilgilenirken Kaçarlarda ulema Nasireddin Şah zamanına kadar siyasi olaylara pek karışmamıştır. Ama daha sonra meşrutiyetin ilanı sürecinde en etkin unsur olarak ortaya çıkmışlardır. İran ulemasının Osmanlı ulemasından diğer bir farkı ise devlet kademesinde olmadıkları için halkla daha fazla iletişim halinde olmaları ve onlara destek çıkmalarıdır. İran tarihinin en buhranlı dönemlerinde bile toplum refaha giden yolda öncelikle ulema sınıfına itimat etmiştir. Bu bağlamda Meşrutiyet sürecinde ulemanın toplum ve rejim arasında aracı bir rol üstlendiği açıkça anlaşılmaktadır(Hazreti, 1389: 58).

Kaçar tarihinde ulemanın siyasete karıştığı ilk olay tütün (reji) olayıdır(Avery,1379:175). 1890-92(h.1309)’de Nasireddin Şah’ın Avrupa seyahatindeki masraflarının karşılanması amacıyla İngiltere’den alınan borca karşılık, elli yıllık tütün imtiyazı bu ülkeye verilmiş ve bu durum ulemanın tepkisiyle karşılanmıştır.(Avery,1379:196).Ulema Ayetullah Şirazî’nin 1890-1892 yılları arasında tütün yasaklığı konusunda verdiği fetva da İran Meşrutiyetinin ilk kıvılcımı olmuş ve ayaklanmalar başlamıştır. (daha fazla bilgi için bkz. Brown, 1376, 46-49).

Osmanlıda meşrutiyetin ortaya çıkış sürecinde de bu sınıfın tesirini az çok görebiliyoruz. Şeyhülislamlıkla ilgili XIX. Yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen ve iktidar değişikliğine yol açan Softalar İsyanı buna bir örnektir. Osmanlı toplumunda meydana gelen her siyasi ve sosyal olay, az çok Şeyhülislamlık kurumunu yani kamu yönetiminde dini bürokrasiyi temsil eden İlmiye Teşkilatını ilgilendirmiştir. Asrın başında III. Selim’in iktidardan düşürülmesi ve öldürülmesi olayında, III. Selim’in yerine IV. Mustafa’nın ve sonra da onun yerine II. Mahmut’un padişah olmalarında Şeyhülislamlığın rolü bilinmektedir. Tanzimat’a karşı yükselen sosyal tepkilerde ulema zümresinin tahriklerde diğer bazı zümrelerle birlikte önyak olduğu anlaşılmaktadır (Dursun, 1989: 350).

1904 yılına gelindiğinde İran’ın belli yerlerinde karışıklıklar görünmeye başladı. Özellikle Reşt, Zencan, Sâri, Meşhed ve Tebriz gibi önemli şehirler ayaklanmaların merkezi durumundaydı (Selim, 1383: 117). Toplumun olan bitenlere karşı tepkisini gösterirken gümrük görevlisi Belçikalı Mösyö Nause’nin bir ulema giysisi içerisinde nargile içerken çekilmiş fotoğrafının yayılması gerilimi daha da arttırdı (Necmi, 1377: 152-154). Diğer taraftan Rus tacirlere farklı ve ayrıcalıklı muamele gösterilmesi durumundan muzdarip olan İranlı tacirleri ulema sınıfına daha da yakınlaştırdı(Selim, 1383: 117).

Mösyö Nause, milletin nezdinde artık sömürgeci Batı’nın ve istibdadın bir simgesi olarak görünüyordu ve neticede Tahran’da ulema sınıfının en önde gelen ismi Seyid Abdullah Behbahânî, Şah’a bir mektup yazarak bu kişinin azlini istedi. Ancak bundan bir sonuç elde edemeyince 1905’de (h.18 Safer 1323) Tahran ulemalarını devlete karşı protesto için ayaklandırdı. Ertesi gün ulemanın Kum’a doğru yol aldığını haber alan Tahran esnafı, dükkânlarını kapatarak onlara destek verdi. Durumun giderek ciddi bir hal alması üzerine Sadrazam Eynüddevele dükkânların derhal geri açılmasını, aksi takdirde dükkân sahibi esnafın tutuklanarak mallarına el konulacağını bildirdi (Şemim, 1375: 447-448;Selim, 1383: 117-118). Burada da görüldüğü üzere ulema ve esnaf, ortak bir gaye yani meşrutiyet için kenetlenmiş bir şekilde hareket ediyordu. Tahran’daki esnaf sınıfı, Kum’da yaşanan hareketliliği haber aldıktan sonra Tahran’daki İngiltere büyükelçiliğine girip, oturma eylemi başlattılar. Eyleme geçen ulema ve Abdulazim Camii etrafına toplanan halkın ortak isteği Mösyö Nause’nin hatta Eminüssultan’ın azli idi (Ulema ve halkın istekleri için bkz. Necmi, 1377: 59). Sadrazam ve vezirler her ne kadar duruma müdahale edip protestocuları ikna etmeye çalışsalar da başarılı

olamadılar. Ayaklanma ancak Şah'ın müdahalesi ve taahhütleri ile son buldu(*Arşiv Belgelerinde Osmanlı...*, 2010: 380). Sonuçta Mösyö Nause'nin milletin iradesi ile padişah tarafından azledilmesi, kendi gücünün değerini anlayan millet nezdinde meşrutiyetin değerini daha da arttırmıştır(Şüster, 1915: 22).

Meşrutiyet hareketinin gelişiminde hem Osmanlı Devleti hem de Kaçar İran'ı için benzer sosyal olayların ve sosyal kesimlerin rol oynadığı görülmektedir. Ulemanın yanı sıra aydınlar ve batı tarzında eğitim almış olanlar, meşrutiyetin hayata geçişinde rol oynamış diğer önemli unsurlardır. Osmanlı Devleti'nde Mithat Paşa, Namık Kemal, Mütercim Rüştü Paşa, Ali Suavi, Ziya Paşa ve Hüseyin Avni Paşa gibi şahıslara (Armaoğlu, 2003: 592) benzer olarak İran'da da Sadrazam Mirza Hasan Han Sipahsalar, Mirza Melkem Han, Mirza Ağa Han Kirmani, Mirza Feth Ali Ahundzade, Mirza Talebof, Mirza Salih Şirazi gibi yenilikçi şahıslar ortaya çıkmıştı. Bu aydın zatlar düşüncelerini yaygınlaştırmak amacıyla, gazete, kitap ve dergiler yayımlamış, Batılı aydınların eserlerini tercüme etmiş ve okullar açmışlardı.

Meşrutiyetin ilanında rol oynayan diğer bir sınıf da esnaf ve tacirlerdir. Kaçar Hanedanı'nın iktidarı ele geçirdikten sonra vergiden muaf tutulan tacirler, sadece gümrük vergisi ödemekle yükümlü hale gelmişlerdir. Hanedanın ilk yıllarında Ağa Muhammed Şah zamanında da tacirlerin devlet adamları tarafından baskı altında tutulmalarını hususunda kararlar alınmıştı (Meşrutiyet Hareketinin Sebepleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Karadeniz, 2006: 260). Ancak Kaçarlardan önce tacir ve esnafın İran'daki durumu daha farklıydı. Zend hükümdarı Kerim Han zamanında esnaf ve tacirin devlet hazinesine ve askeri giderlerin bir kısmının karşılanması için orduya katkıda bulunmaları zorunlu idi. Feth Ali Şah ülke ekonomisinin daha istikrarlı bir noktaya gelmesi için özellikle tacirlerin daha özgür bir ortamda hareket etmesinin önemini biliyordu. Bu amaçla tacir ve esnafa destek çıkmak için ithalatı kısıtlayarak yerel üretim ve alım-satımı artırdı. Ürünleri ülkeye getirmek için bizzat yurtdışına çıkan tacirler Batı yaşam tarzı ve düşünce yapısı ile tanışmışlar; yaşanan tüm bu gelişmeler eskilere nazaran tacir ve esnafın toplumsal alandaki itibarını artırmıştı. Ancak meşrutiyete yakın bir zamanda tacir ve esnaf adına yaşanmış tüm bu olumlu gelişmeler tersine döndü. Tacirlerin tekelinde bulunan gümrük hakları devlet tarafından yabancıların eline verildi (Hazreti, 1389: 60; ayrıntılı bilgi için bkz. Avery, 1379: 154-156). Elbette ki bu durum uzun süredir imtiyazı elinde bulunduran tacirleri rahatsız edecekti. Tacirlerin zengin bir zümre içerisinde yer alması ve bu sayede toplumda saygın bir konumda olmaları, bunun yanı sıra onların aleyhine hükümetin yerli üretimi desteklemeyerek ithalata yönelmesi, bu sınıfı da meşrutiyete doğru yönlendirmiştir.

İran'ı meşrutiyete götüren süreçteki önemli noktalardan biri de gazete ve yurtdışında yayımlanan yayınların meşrutî fikirleri toplumun çeşitli tabakalarına doğru bir şekilde aktarmasıdır. Bu konuda İngiltere, Fransa, Rusya ve diğer Avrupa ülkelerde yayımlanmış önemli eserler Farsçaya tercüme edilmiştir. Bu eserlerin İran'da yayımlanması toplumu özgürlük ve meşrutiyet yönetimi konusunda bilinçlendirmiştir. Bu süreçte özellikle gazetelerin ayrı bir yeri olmuştur. Aydın tabaka düşüncelerini gazeteler vasıtasıyla toplumun her tabakasına ulaştırabilmiştir. Osmanlı'yı meşrutiyete götüren süreçte ise en dikkat çekici gazeteler İstanbul, Londra ve Paris gibi merkezlerde yayımlanmışlardır. Agah Efendi'nin kurduğu Tercüman-ı Ahval 1860, İbrahim Şinasi'nin kurduğu Tasvir-ı Efkâr 1862'de ve Ali Suavi tarafından kurulan Muhbir gazetesi 1867'de yayın hayatına başladı. Ancak yönetime karşı eleştirilerinde kullandığı sert ifadeler yüzünden baskı altına alınan Muhbir, yayın hayatına Londra'da devam etmek zorunda kaldı. Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın kurdukları Hürriyet Gazetesi ise 1868'de yayımlanmaya başladı. Namık Kemal'in özellikle bu gazetede beyan ettiği fikir ve düşünceler, Osmanlı toplumunu üzerinde büyük bir etki yaratmıştır. 1872'Avrupa'dan dönen Namık Kemal bu kez İbret'i yayımlamaya başlamıştır. Ancak bu gazetenin yayın hayatı bir yıldan fazla sürmemiştir (Hazreti, 1389: 83). İran tarafına baktığımızda toplumu meşrutiyet sürecinde aydınlatan en önemli gazeteler olarak Vaka-i İttifakiye, Süre İsrail, Hablül Metin ve Ahter'i görebiliriz. Nasireddin Şah'ın iktidarının üçüncü yılı 1851'den itibaren Emir-i Kebir yönetiminde yayımlanmaya başlayan, ülkenin üçüncü, resmi olarak ise birinci gazetesi Vaka-i İttifakiye'dir. Bu gazete haftada bir kez yayımlanıp genel olarak Emir-i Kebir'in yapmak istediği temel ıslahat ve yenilik hareketleri hakkında toplumu önceden

bilgilendirmiş, ayrıca tıp, coğrafya, tarih gibi alanlarda çeşitli bilgiler vermiştir. Mirza Cihangir Şirazi tarafından yayımlanan ve bünyesinde Seyyid Hasan Takizade gibi önemli bir aydını barındıran diğer bir gazete Süre İsrail ise, haftalık olarak Tahran'da yayına çıkmaktaydı. Bu gazetenin masraflarının Mirza Kasım Tebrizi adlı bir tacir tarafından karşılanması, bazen tacirlerin toplumun bilinçlenmesi için gösterdikleri özen açısından önemlidir. Seyyid Hasan Kaşani tarafından çıkarılan Hablül Metin, önceleri Tahran'da daha sonrasında Kalküta'da yayımlanmıştır. Bu gazete özellikle İngiltere ve Rusya'nın İran'a uyguladığı politikaları eleştiren yazılar yazması ve toplumu meşrutiyet konusunda bilinçlendirmesi açısından önemlidir (ayrıntılı bilgi için bkz. Avery,1379: 249; Şemim, 1375: 430). Meşrutiyet ilan edildikten sonra İran'da Meclis, Nidayi Vatan, Hablul Metin ve Subhu Sadık adlı dört gazete revaçtaydı (Ayrıntılı bilgi için bkz. Brown, 1376: 133). Günlük yayımlanan bu gazetelerin dışında yurtdışında yayımlanan gazeteler de vardı. Bunlardan en önemlisi özellikle Osmanlı Devleti'ndeki gelişmeleri yakından izleyen Ahter gazetesi idi. 1875'de Mirza Mehdi ve Muhammed Tahir adlı iki genç gazeteci tarafından İstanbul'da yayımlanmaya başlayan Ahter, Meşrutiyete kadarki 22 yıllık süreçte Osmanlı toplumunda yaşanan ıslahat ve yeniliklerden İran toplumunu haberdar etmiştir. Dönemin ünlü aydını Ahmet Kesrevi eserinde bu gazetenin toplumu iyi bir şekilde bilinçlendirdiğine vurgu yapmıştır (Kesrevi,1363: 40). Bu konuda Hac Mirza Hasan Ruşdiye, yeni okulların temelini atan kişi olarak neden bu mesleği seçtiğini şu şekilde anlatıyor: *"Bir gün babamla birlikte Ahter gazetesini okuyordum. Gazetede Avrupa'da her bin kişiden on kişinin okuma-yazma bilmediği, İran'da ise her bin kişiden sadece onunun okuma-yazma bildiğinden bahseden bir yazı gördüm. İşte ben bu sebepten dolayı Beyrut'a gidip öğretmen olmaya karar verdim* (Kesrevi,1363: 40-41).

Bu örnekte de görüldüğü üzere Ahter gazetesinin toplumu yönlendirme açısından etkisi oldukça büyüktü. (Gazetelerin toplum üzerine etkisi için bkz. Kesrevi, 1363: 39-43).Gazete ayrıca Kanun-i Esasi'nin Mithat Paşa tarafından sunulan 119 maddesini yayımlayarak İran meşrutiyetinden 30 yıl öncesinde toplumun Osmanlı meşrutiyeti hakkında bilgi sahibi olmasını sağladı. 1892 yılında İran'da ortaya çıkan Kolera salgını(*Arşiv Belgelerinde Osmanlı...*, 2010: 268) nedeniyle bu gazetelerin İran'a girmesi sekteye uğramıştı. Sınırdan geçişlerde zorluklar yaşanmış, hatta bir süreliğine sınırdan geçişi dahi yasaklanmıştı. Reji vakası hakkında da birkaç makale yayımlayan gazete, Osmanlıda tütünün İran'a nazaran daha az üretilmesine rağmen, belli bir grubun tekelinde olmayarak esnaf ve tacir tarafından alınıp satıldığına vurgu yaparak, 50 yıllık işletiminin İngiltere tekeline bırakıldığı İran tütününün ekonomik açıdan toplum için nasıl büyük bir kayıp olduğunu gözler önüne sermiştir. İngiltere ile yapılan reji antlaşmasını devletten daha önce okurlarına duyuran gazete, her yönüyle halkın uyandırılmasını teşvik edici bir rol oynamıştır. Ahter Gazetesi, İran ve Osmanlı toprakları dışında Hindistan ve Kafkasya'da da dağıtılmaktaydı. Gazete, Osmanlıda yaşanan gelişmeler dışında eğitim, uluslararası ilişkiler, İngiltere ile Rusya'nın İran üzerinde var olan etkileri ve İran'ın iç işleri hakkında da toplumu bilinçlendirmekteydi (Rençber, 1387: 14).

Ahter gazetesinin İstanbul'da yayımlanmasına Osmanlı Devleti'nin izin vermesinin temel sebebi ise Osmanlı ile Kaçar Hanedanı arasındaki siyasi çekişmelerle açıklanabilir. Kaçar Hanedanı'na muhalif İranlı aydınların istekleri doğrultusunda Osmanlı yönetimi gazetenin yayımlanmasına izin vererek rakibi Kaçarları zor durumda bırakmayı hedeflemiştir. Gazetenin en temel amacı toplumu İran'daki iç siyaset ve komşu ülkelerde yaşanan gelişmeler hakkında bilgilendirmektir. Mirza Malkum Han (Malcom) tarafından Londra'da kurulan ve 1890 yılında yayın hayatına başlayan Kanun Gazetesi, Ahter'den sonra yurtdışında yayımlanan en önemli İran gazetesi olmuştur. 18 yıllık bir yayın serüvenine sahip olan bu gazetede Mirza Malkum Han, düşüncelerini haftanın bir gününde yurttaşlarına duyurmaya çalışmıştır. İstanbul'da kurulan ve yaklaşık bir yıllık yayın hayatına sahip olan Şems ile yine İstanbul'da kurulan Suruş gazeteleri de meşrutiyete giden süreçte İran toplumunu bilinçlendirmeye gayret etmişlerdir (Abrahamian, 1377: 87).

Yenilikçi bir grup genç tarafından kurulan ve Kafkasya ile bir kısım Osmanlı toprağında yayımlanan Genc-i Fünun Gazetesi, Seyyid Hasan Takizade ve Mirza Muhammed Han Terbiyet gibi ileride meşrutiyetin önde gelen isimlerinden olacak aydınları bünyesinde barındırmaktaydı. Dönemin diğer önemli gazetelerinden Urvetu'l-Vuska Paris'te; Şahseven

İstanbul'da; Hikmet, Süreyya ve Perveriş ise Kahire'de yayımlanmaktaydı (Abadi, 1362: 199-201). Bu tip yayınlara örnek teşkil edecek bir diğer gazete de Londra'da yayın hayatına başlayan Kanun gazetesidir. Bu gazeteyi yayına hazırlayan kişi ise Mirza Malkum Han'dır (Amini, 1382: 151-154; Şemim, 1375: 431-432).

Rusya'nın güneyinde, Bakü-Tiflis civarında yaşayan ve Osmanlı Devleti'ne yakınlığı sebebiyle Osmanlıdaki yenileşme sürecini yakından izleme fırsatı bulan İranlı tacir ve aydın zümrenin oluşturduğu siyasi- edebî türdeki yazılar da İran'ı meşrutiyete götüren süreçte önemli bir rol oynamıştı. Bu eserlerin en önemlilerinden biri Zeynel Abidin Marakeyin tarafından yazılan İbrahim Bey Seyahatnamesi idi. Bölgenin önemli tacirleri içerisinde yer alan Marakeyin eserinde İran'ın iç siyasetini eleştirmiş, Avrupa ve Osmanlı Devleti'nde yaşanan gelişmeleri mercek altına alarak İran hükümetinin bu gelişmeleri dikkate almadığını vurgulamış, açıkça ülkenin içinde bulunduğu buhranlı süreci Kaçar Hanedanı'nın kötü yönetimine bağlamıştır. Bu dönemde yazılan diğer bir önemli kaynak ise Abdurrahim Talebof Tebrizi tarafından kaleme alınan ve iki cilt halinde İstanbul'da yayına çıkan Ahmed (Sefineye Talebi) adlı eserdir (Kesrevi, 1363: 44-45).

Bu eserlerin Osmanlı coğrafyasında yayına çıkmasındaki en büyük sebep kuşkusuz İran'dan uzaklaşmış ya da uzaklaşmak zorunda kalmış olan aydınların başta İstanbul olmak üzere önemli Osmanlı merkezlerine yerleşmiş olmalarıdır. Bunun dışında ekonomik anlamda İranlı tacirlerin de önemli desteğini alan aydın sınıf bu bağlamda ticari güzergâhlar üzerinde kurulmuş merkezlerde de faaliyet ve etki alanı bulmuşlardır. Özellikle İran, Rusya ve Osmanlı ticaret güzergâhında bulunan Tebriz gibi şehirlerdeki halk, aydın ve tacirlerin gösterdikleri çabalar ile ülkenin içerisinde bulunduğu asıl durumu kavrayabilmişlerdir. Nitekim Rus yazar Pavloviç de İran meşrutiyetinin temelinde iktisadi nedenlerin önemli rol oynadığını öne sürmektedir. (Şemim, 1375: 436).

Ülkede sükûnet henüz sağlanamamışken Muzaffereddin Şah hastalığını gerekçe göstererek bir yurtdışı seyahatine daha karar verdi. Gerçekten de Şah'ın hastalığı yapılacak seyahat için bir etkendi, fakat asıl etken ülkedeki kaotik durum ve bu durum karşısında oluşan baskının zihnen onu yormasıydı. Şah yeni yurtdışı seyahati için 1905'in Nisan ayında Gürgan şehri üzerinden Rusya'ya geçti. O dönem Japonya ile savaş halinde olan Rusya'dan, sonradan toplumun bilgilendirilmeyeceği bir borç olarak 38 kişilik ekibi ile Avrupa'ya doğru yol aldı (ayrıntılı bilgi için bkz. Brown, 1376: 105-118).

Muzaffereddin Şah'ın yurtdışında olmasını ve genç oğlu Muhammed Ali Mirza'nın tecrübesizliğini fırsat bilen Sadrazam Eynuddevle², Şah'ın meşrutiyetçilerle uzlaşmasını istemediğinden, meşrutiyet yanlılarına karşı baskılarını arttırdı. İstibdadın giderek artması tıpkı Osmanlıda olduğu gibi baskı altındaki halkın daha da kenetlenmesine ve protestolarını arttırmasına neden oldu (Şemim, 1375: 447). İki kez üst üste iltica girişiminde bulunan ulema, esnaf ve aydınlardan oluşan Meşrutiyet yanlıları, toplumun desteğini de arkalarına alarak isteklerini bir kez daha ve daha kuvvetli bir şekilde Şah'a iletiler. Artan kamuoyu baskısına daha fazla direnemeyen Şah, istemeyerek de olsa meşrutiyetin ilan edilmesine razı olmak zorunda kalmıştır. Bu konuda gelişmelerle ilgili olarak Şemseddin Bey³ ise olayları şöyle anlatıyor: "*Sadrazam Eynuddevle'nin hatası yüzünden heyecana gelen ulema Kum şehrinde toplanmıştır. Tahran ahalisinde bir grup insanda İngiltere sefaretine iltica ederek, Meclis teşkili talebinde bulunmuşlardır. Bunun üzerine fazla gücü olmayan ve belki de Avrupa'ya olan seyahatlerinden müteessir bulunan Muzaffereddin Şah ulema ve avamın talebini kabul ederek Meclisin teşkilini emretmiştir*" (Kılıç, 2002: 149).

Sonuçta çaresiz kalan şah meşrutiyeti istemeyerek de olsa 5 Ağustos 1906 (24 Cemaziyelahir 1324 Hicri-Kameri; 14 Murdad 1285 Hicri-Şemsi)'da ilan ederek, seçim yapılmasını, meclis kurulmasını ve anayasanın yazılmasını emretti. Muzaffereddin Şah, ilk Osmanlı meclisinde padişah Abdülhamit'in yaptığı gibi meclise vekil olarak toplumun çeşitli

²Muzaffereddin şahın damadı, olan Eynuddevle, bu dönemde sadrazamlık yapmış, daha sonra da vali olarak Azerbaycan'a gönderilmiştir.

³İran Meşrutiyet döneminde Osmanlı Elçisi olarak Tahran'da görev yapmış, İran'ın haklarında dahir eseri vardır.

sınıflarının (yani Kaçar şehzadeleri, ayanlar, ulema tacirler ve esnaflardan) önde gelenlerinin alınmasını emreden bir ferman okutmuştur (*Nihzet-i Meşrutiyet İran...*,1370: 170).

İran Meşrutiyetinin Özel Nedenleri:

1. İran'ın Rusya'ya sürekli yenilmesi ve İngiltere ile Rusya'nın İran üzerindeki siyasi alandaki rekabetleri.
2. Emir Kebir'in darülfünunu kurması ve İranlı öğrencilerin Avrupa'ya tahsil için gitmeleri.
3. Tütün tekelinin ve reji olayının Nasreddin Şah tarafından İngiltere kontrolüne verilmesi, halkın buna muhalefeti ve tütünün caiz olmadığına dair ulemanın fetvası (Avery, 1379, 195-197).
4. Nasreddin Şah'ın, Mirza Rıza Kirmanî tarafından öldürülmesi (daha fazla bilgi için bkz. Daneşvar, 1372: 150-173), bunun halk üzerinde yarattığı etki ve Nasreddin Şah'ın zayıf iradeli oğlu Muzaffereddin Şah'ın saltanat makamına gelmesi(daha fazla bilgi için bkz. Mehdevi,1377: 307).
5. Muzaffereddin Şah'ın, babası Nasreddin Şah gibi daha otoriter olmaması yüzünden meşrutiyetçilere karşı güçlü bir duruş sergileyememesi.
6. İran'ın ekonomik anlamda İngiltere ve Rusya'ya bağlı olması yüzünden bu iki devlete ekonomik destekleri karşılığında çeşitli imtiyazlar vermesi (bkz. Âmini,1382: 124-143).
7. İran'ın çeşitli Avrupa ülkeleri ile ilişkilerini artırmasıyla toplumun bir kısmının Batı yaşam tarzı ile tanışması.
8. Şahların heyetiyle birlikte yaptığı Avrupa seyahatlerinin fazla masraflı olması ve bunun toplum tarafından tepkiyle karşılanması.
9. Devlet yönetiminin toplum hukukunu dikkate almaması, ülkenin geleceği adına yeterli çalışmalarda bulunmaması ve İran'ın kuzey ve doğudaki toprak kayıpları.
10. İran yönetiminin aşırı israfı ve ülkenin milli servetlerini borçlanma karşılığında dış güçlere teslim etmesi ve bu borçlanmaların geri ödenmesi çok zor boyutlarda olması.
11. Sadrazam Eynüddeve, Kaçar şehzadeleri ve feodal sınıfın halk üzerindeki zulmü ve toplumun buna karşı ayaklanması.
12. Rusya ve İngiltere gibi büyük güçlerin İran'ın iç işlerine fazlaca karışması.
13. İran toplumunun ülkeyi iyi yönetemediğine inandığı Kaçar Hanedanı'na olan nefreti.
14. Üst üste kazandığı savaşlarla ve verdiği borçlarla İran üzerindeki baskısını sürekli arttıran Rusya'nın 1905'te Mançurya'da dünya sahnesine henüz çıkmakta olan Japonya karşısında ağır bir yenilgi alması ve yenilmez olduğu düşünülen Rusya'nın bu yenilgisinin İran toplumunu umutlandırması.
15. İran'da meşrutiyetin zemini hazırlayan etmenlerden biri ve belki de en önemlisi, ülke sınırları dışında ve Fars dilinde yayınlanarak gizli yollarla ülkeye sokulan gazete ve dergilerdir. Bu matbuatın büyük bir kısmı yurt dışında tahsil görmüş İranlı aydınlar tarafından neşredilmekteydi. Batı tarzı eğitim almış bu aydın zümresi bir nevi İran halkının yurt dışındaki gözü kulağı olmuş, gittikleri ülkelerde yaptıkları faaliyetlerle ve neşrettikleri yayınlarla batının ahvalini kendi ülkelerine, diğer taraftan da kendi ülkelerinin ahvalini batı ülkelerine naklederek kültürel bir iletişim ağı oluşturmuşlardır. Şüphesiz bu dergi ve gazetelerin İran halkının entelektüel hayatında mühim etkileri olmuştur. Batıdan kopuk bir seyir izleyen ve sıkı bir sansür politikasıyla kısıp alınmış İran entelijansiyası, bu tip neşriyatlar sayesinde nefes alma imkânı bulmuş, mücadelesine dört elle sarılabilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde I. Meşrutiyet döneminin uzun ömürlü olmamasının nedenlerini de şu şekilde özetleyebiliriz: Öncelikle belirtmek gerekir ki 1876 yılında uygulamaya konan I. Meşrutiyet, Osmanlı aydınlarının bir projesiydi. Jön Türk hareketi olarak bilinen aydın sınıfı ve ıslahatçı devlet adamları tarafından desteklenen I. Meşrutiyet kampanyası Mithat Paşa, Ziya Paşa, Namık Kemal gibi meşrutiyet yanlısı aydınları ülke siyasetinde ön plana çıkarmaktaydı. Bu söz konusu aydınlar kesin bir fikir birliği içinde Meşrutiyeti devlet ve millet için tek kurtuluş reçetesi olarak görüyorlardı. Buna mukabil adı geçen aydın zümresinin önemli bir kesiminin halkın ahvalinden uzak kimseler olması, hareketin tabana yayılması konusunda büyük bir engel teşkil etmekteydi. Meşrutiyetin önderleri halkın bir takım hassasiyetlerinden bihaberdi.

Bu nedenle Devlet-i Aliye içindeki meşrutiyet yanlılarının büyük kesafetini şehirli, sivil ve askeri bürokrasi erbapları oluşturmaktaydı. Bu durum, bazı kesimler tarafından meşrutî düzenin kalıcı olamamasındaki en önemli sebep olarak gösterilmektedir. Tepeden inme bir siyasi proje olarak görülen ve halkın desteğinden uzak bir temele inşa edilen meşrutiyetin uzun soluklu olması bu şartlar dâhilinde pek de mümkün görünmemektedir. Arkasına halkın iradesini alamayan meşrutiyet yanlısı devlet adamları çok geçmeden birer birer tavsiye edilmiş, oluşturmaya çalıştıkları siyasi düzen inkıtaa uğramıştır. Mithat Paşa görevinden azledilmiş, Namık Kemal sürgüne gönderilmiş ve en önemlisi de Meclis tatil edilerek anayasa askıya alınmıştır. Tüm bu olup bitene karşı halktan herhangi bir tepki gelmemesi ise yaşanan olayları özetlemeye yetecek mahiyettedir.

Başka bir neden ise; fikir ve düşünce karışıklığıdır. Sözü'nün kısası meşrutiyetçiler bile kendi aralarında hem Avrupa'nın reformlarını kabul etmek ve camiada yaymak düşüncesindeydiler. Ama yine kendi aralarında Osmanlı halifeliğinin devamı olduklarını, din üstüne kurulu bir devletten geldiklerini unutamıyorlardı. Bu yüzden bir grup aydın yenilik yapılacaksa İslam dışlanmadan onunla birlikte yenileşme olmalıdır düşüncesini taşıyorlardı. Namık Kemal, anayasa yazılırken Sultan'ın gücünün anayasal olarak sınırlandırılması gerektiği konusunda uyardı. Namık Kemal'in bir başka önerisi ise yazılan maddeler hakkında Şeyhülislam'ın görüşünün alınması ve bu sayede yazılacak maddelerin İslam'a herhangi bir şekilde aykırılık teşkil etmemesidir. Yani Namık Kemal İslam ile yenileşmeyi destekliyordu (Hazreti, 1389: 148-149).

Fransız İhtilali ile birlikte bütün Avrupa'ya yayılan liberal fikirlerin ilk etkisini Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat Fermanı ile görmemiz mümkündür. Bu liberal düşünce hareketleri devamında I. Meşrutiyet'in ilanı ile devam etmiştir. Fakat Tanzimat Fermanı'nın halk tabanından gelen bir hareket olmaması ve de güçlü bir temele dayanmaması bu hareketi önemli ve sağlam bir dayanaktan yoksun bırakmıştır. Diğer taraftan Tanzimat'ın, Avrupa'daki liberal fikir hareketlerinin tam bir yansıması olduğunu söylemek de mümkün değildir. Bu hareket tam anlamıyla ne bir insan hakları bildirgesi özelliği kazanmış ne de devletin siyasal anlamda radikal ve köklü bir değişime geçişini sağlamıştır (Armaoğlu, 2003: 592). Ancak her ne kadar plansız ve temelsiz de olsa Tanzimat'ın ilanı ve devamında gelen çoğu müessese üzerinde yapılmış ıslahat hareketleri 1876'da ilan edilecek olan I. Meşrutiyet'in ortaya çıkmasında önemli bir etken olmuştur. Tanzimat'tan beri süregelen değişim isteği sonucu cereyan eden Tanzimat Paşaları (Reşit, Ali ve Fuat Paşalar) ile Genç Osmanlılar (Ziya Paşa, Namık Kemal, Ali Suavi vs.) arasındaki kavga, asker-sivil karışımı yeni bir grubun (Mithat Paşa, Hüseyin Avni Paşa, Süleyman Paşa) Meşrutiyet'i ilan ettirmesiyle son bulmuştur. Meşrutiyetin İlan edilmesiyle gelen Anayasal süreçte artık padişahın yetkileri sınırlandırılmış, kanun önünde herkes hür ve eşit bir duruma gelmişti. Böylece Batı'ya karşı hissedilen geri kalmışlık olgusu asker-sivil ve aydınlı parlamentodaki güçlü iradeyle silinecek ve modernleşilebilecekti. Ancak I. Meşrutiyet süreci çok kısa sürmüştür. Meclis-i Umumi 14 Şubat 1878 kapatılmış ve I. Meşrutiyete son verilmiştir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti 1890 yılında, bir kısım Harbiye ve Askeri Tıbbiye talebesi tarafından gizlice ve Sultan II. Abdülhamid rejimine karşı kurulmuştu. 1897 yılında cemiyetin faaliyetleri haber alınıp Abdülhamid tarafından dağıtıldı. Birçok üye sürüldü, bazıları Paris'e kaçtılar. Avrupa'da aleyhinde pek çok Türkçe gazete yayınlanmaya başladı. Bunlara Arapça, Fransızca, hatta İngilizce, Ermenice ve Arnavutça gazeteler eklendi. Paris'te yayınlanan *Meşveret*, bu gazetelerin en devamlısı ve en okunanı oldu (Öztuna, 1998: 608).

II. Meşrutiyet'in temelinde yatan esas sebeplerden biri işte bu, Meclis'in kapatılması ve Kanun-i Esasi'nin rafa kaldırılması olmuştur. İkinci önemli sebep ise iktidarının bir daha gölgelenmemesi için II. Abdülhamid'in bundan sonra ülkeyi katı bir istibdat ile otoriter bir rejimle yönetmesi olmuştur. II. Meşrutiyet'in ilanına kadarki süreçte tüm otorite padişah ve sarayın eline geçmiş, Bab-ı Ali'nin, ulemanın, ordunun tesiri ve faaliyetleri en aza indirgenmiş, muhalefet çeşitli yollarla susturulmuştur (Kodaman, 2002: 168).

1905'de Rusya'da, 1906'da, İran'da, Çar'ın ve Şah'ın direnmelerine rağmen, Meclisler açıldı. Gerçi Osmanlı, Rusya gibi bir Japon mağlubiyeti felaketiyle karşılaşmamıştı, İran gibi anarşi içinde yüzmüyordu ama çevresi, meclisli devletlerle doldu. XX. asır, hızlı ulaştırma, hızlı

haberleşme, hızlı etkileşim çağı idi (Öztuna, 1998: 606). Artık 1908'de II. Abdülhamid 66 yaşına gelmişti düşünceleri iradesi ve çalışmaları istibdatçı niteliğini korumakta idi (Karal, 1994-b: 1). Görüşlerinin eski berraklığını muhafaza ettiği de iddia edilemez. İrade-i Seniyye ile meclisleri süresiz tatile sevk etmesi üzerinden yaklaşık otuz sene geçmiştir. Bu müddet içinde devlet yönetiminde son sözü daima o söyledi. Devrin değiştiğini geç fark edebildi. Ancak bir süre sonra Sarayda bir heyet kurdurarak dünyanın belli başlı anayasalarını Türkçeye tercüme ettirmeye başladı.

II. Abdülhamid, gelişen olaylar neticesinde bir anlamda Kanun-i esasiyi tekrar yürürlüğe koymaya mecbur kaldı. II. Meşrutiyet bu iddiada idi ancak gerçek bir demokrasi getiremedi; demokrasi ancak şeklen kurulabildi ve hemen tek parti, hatta merkez-i umumi diktatöryasına dönüştü. II. Abdülhamid meşrutiyeti kendi iradesiyle ilan etse idi daha makul bir geçiş olacaktı. Fakat Padişah, meşrutiyeti baskılar sonunda ilan etmiş durumunda kaldı bu da devleti karma karışık hale getirdi. Eğer II. Meşrutiyet milletin eseri olsaydı belki gerçek demokrasiye adım atılmış olurdu ancak milletin eseri değildi. Gerçek demokrasi ancak çok partili sistem ile mümkün olabilirdi nitekim meşrutiyetten hemen sonra bir sürü parti kuruldu. Fakat hepsi İttihat ve terakki tarafından hakir görüldü, zamanla gayri meşru ve vatan haini ilan edildi. Balkan savaşından sonra İttihatçı ve muhalif (kendilerine «Halaskar» diyen) subaylar ikiye bölündüler ve birbirine vatan haini muamelesi yaptılar. İttihat ve terakkinin büyük Fransız İhtilalî'nin birçok prensibinden derinlemesine tesirler aldığı açıktır. Partinin sloganı « hürriyet, adalet, müsavat, uhuvvet »dir ki aynen Fransızcadan tercüme edilmiştir. Tarihte, bu hareketi yürütenlere Jön Türkler (Genç Türkler) adı verilmiştir Osmanlı İmparatorluğu'nda çağdaş ihtiyaçlara göre ıslahat yapılmasını isteyenler bunlardı (Uçarol, 2010: 461). 1908 Ekim ve Kasım aylarında seçim çalışmalarına başlanırken, başlıca iki önemli siyasi parti görülmekteydi. Bunlardan biri daha çok Türkçü ve merkezîyetçi olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, ikincisi Prens Sabahaddin'in Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ne bağlı bulunanların meydana getirdikleri, daha çok Osmanlı ve ademi merkezîyetçi olan, Ahrar Fırkası idi (Uçarol, 2010: 466).

İkinci Meşrutiyet'i Hazırlayan Sebepler

Osmanlı İmparatorluğu'nun geri kaldığı ve durakladığı daha III. Selim zamanından anlaşılmuş ve çareler aranmaya başlamıştı. Avrupa'nın üstünlüğü herkes tarafından kabul edilirken Avrupa'dan neyin alınacağı konusunda fikir birliği yoktu. Fakat buna rağmen bazen iktidar sahiplerinin inisiyatifi ile bazen de Avrupa'nın telkin, tavsiye ve baskıları ile devletin ihtiyaç duyduğu bazı müesseselerde reformlar yapılmıştı. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye adıyla yeni bir ordu kurulmasından başlayarak, Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi, Avrupa'da daimî elçilikler kurulması, Avrupa'dan uzmanların getirilmesi gibi hareketler ve 1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilanı, 1856'da Islahat Fermanı, I. Meşrutiyetin ilanı ve Meclisler kurulması bu yenilik hareketlerin bir nevi sonuçlarıdır. Kısaca 1800-1876 yıllar arası bir takım reformlar ortaya çıkmıştı.

Tanzimat hareketinden sonra iktidarla muhalefet, Tanzimat Paşaları (Reşit, Ali ve Fuat Paşalar) ile Genç Osmanlılar (Ziya Paşa, Namık Kemal, Ali Suavi) arasındaki kavga, asker - sivil karışımı yeni bir grubun (Mithat Paşa, Hüseyin Avni Paşa, Süleyman Paşa) devreye girerek 1876 I. Meşrutiyet'i ilan ettirmesiyle son bulmuştur. Artık Meşrutiyet ilan edilmişti, Kanun-ı Esası (Anayasa) gelmişti. Kanun önünde herkes hür ve eşit olacaktı. Ancak Padişah'ın yetkileri Kanun-ı Esası ile kısıtlanmıştı. Pek çok Asker-Sivil ve Aydın da Parlamentolu ve Anayasalı bir rejimle idare edilmenin mümkün olabileceği kanaatinde idi. Nitekim I. Meşrutiyet dönemi kısa sürmüştü ve Meclis-i Umumi (Meclis-i Mebusan ve Ayan Meclisi) 20 Mart 1877'de ilk toplantısını yaptı ama bir dönem çalıştıktan sonra 14 Şubat 1878'de Meclis-i Mebusan kapatıldı ve I. Meşrutiyete son verildi. İşte II. Meşrutiyet'in temelinde yatan esas sebeplerden biride Meclis-i Mebusan'ın kapatılması ve Kanun-ı Esası'nin rafa kaldırılmasıdır. Diğer bir sebep ise II. Abdülhamid'in istibdat yönetimini yanı sıra otoriter bir rejimi kurması; yetkinin tamamen padişahın ve sarayın eline geçmesidir. Bab-ı Ali, Ulema, ordunun tesiri ve faaliyeti en aza indirilmiş, muhalefet çeşitli yollarla susturulmuştur (Kodaman, 2002: 168).

Şüphesiz Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet'in ilanı ile sonuçlanan siyasal gelişmelerin dış politika alanında da bir takım devinimleri bulunmaktadır. Bu dönemde Avrupa siyasetinde

söz sahibi olan Avusturya, Almanya, İngiltere ve Rusya gibi büyük güçler Osmanlı mülkünü adeta satranç tahtası haline getirmişlerdi. Osmanlı topraklarında Avusturya'nın yürütmekte olduğu ileri harekât, Balkan coğrafyasında Osmanlı aleyhine toprak kayıplarıyla sonuçlanmış, ayrıca Almanya'nın denizlerde gücünü iyiden iyiye hissettirmeye başlaması, Avrupa dış politikasında bir takım hareketlenmelere yol açmıştır. 1905 yılında Japonya'dan ummadığı bir yenilgi alarak Uzakdoğu macerasına bir süre ara vermek durumunda kalan Rusya, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak etmesi ardından Balkanlardaki çıkarlarını muhafaza etmek üzere ilgisini tekrar bu bölgede yoğunlaştıracaktır. Diğer yandan Almanların deniz gücünde hatırı sayılır bir gelişme olduğunu gören ve bundan uzun vadede zararlı çıkacağı endişesini hisseden İngiltere'nin de mevcut durum karşısında bir takım tasarrufları olacağı açıktı. İşte böyle bir ortamda İngiltere Kralı VII. Edward ve Rus Çarı II. Nikola, 9-10 Haziran 1908 tarihlerinde Reval'de bir araya gelerek iki ülkenin yaşanan son olaylar karşısındaki endişelerini dile getirdiler ve gelecekte izleyecekleri politikaları masaya yatırdılar. Bunu yaparken Almanya'yı ürkütmemeye de azami özen gösterildi. Ancak Reval görüşmeleri Osmanlı Devleti cephesinde telaş ve korkuya neden oldu. Özellikle İttihat ve Terakki mensupları arasında son dönemde yaşanan toprak kayıpları ve Balkan coğrafyasında imparatorluğun eski tebaaları olan Sırp, Bulgar ve Yunan devletleri arasında süren çekişme ve huzursuzluklar ülkeyi içine çekmekte olan bir girdap gibi algılanmakta ve bu durumdan kurtuluş reçeteleri aranmaktaydı (Öztuna, 1998: 600). Bu ahval içinde yapılacak en doğru hareketin Meşrutiyet'in zaman kaybetmeksizin yürürlüğe konması olduğu görüşünde ısrarcı bir eylem planı ortaya koyan İttihat ve Terakki ileri gelenleri, Padişah II. Abdülhamid'in tüm direktmelerine rağmen muvaffak olarak 24 Temmuz 1908 günü nihai amaçlarını padişahın emr-i fermanıya iç ve dış kamuoyuna duyurmuşlar ve 1876 anayasasının tekrar yürürlüğe konmasını sağlamışlardır.

II. Abdülhamid, ülkenin içerisinde bulunduğu bunalımlı duruma son verebilmek üzere bir irade-i seniyye yayınlayarak Kanun-i Esasi'yi tekrar yürürlüğe koyduğunu esasen bu anayasayı 32 yıl önce kendisinin ilan ettiğini o devrin şartlarına göre meclisleri tatile sevk ettiğini şimdi seçimlerin hazırlanıp meclislerin kurulmasını bildirdi. Meşrutiyete göre sadece sadrazamla şeyhülislam hükümdar tarafından seçiliyordu. Kanun-i Esasi'de yapılan radikal bir düzenleme ile Sadrazam, nazırlarını seçiyor ve kabinesi Meclis'te güvenoyu alırsa çalışmaya başlıyordu. Meclis, istediği zaman hükümeti düşürebiliyordu (Öztuna, 1998: 613; Uçarol, 2010: 464).

Sonuç

Osmanlı Devleti, meşrutiyet yönetimini Kaçar İran'ından ve umumi anlamda diğer Doğulu devletlerden daha evvel benimsemiş ve uygulamaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin özellikle Balkan topraklarının Avrupa'ya komşu olması, Balkan yarımadasında farklı etnik yapıların ve inançların mevcudiyeti, Fransız İhtilali'nin etkilerinin bu bölgede daha fazla hissedilmesine yol açtığı da yadsınamaz. Ayrıca etnik farklılık ve kozmopolit yapıdan faydalanan Avrupa devletlerinin, siyasi ve ekonomik sıkıntılar içerisindeki Osmanlı Devleti'ni daha da güç durumda bırakmak için, "reform" hareketlerini teşvik ettiği hatta devleti bunun için zorladığı da bilinmektedir. Osmanlı aydını ve bürokratik kadroları içerisinde bu reformları gerçekleştirmek isteyen oldukça arzulu ve cüretkâr bir kesim de bulunmaktaydı. Netice olarak iç ve dış şartların uygunluğu sayesinde Osmanlı Devleti I. Meşrutiyeti ilan edecektir. Bu süreçte hürriyet ve meşrutiyet fikri, özellikle Osmanlı Devleti'nin topraklarında yayınlanan gazeteler vasıtasıyla ülke dışında İran toplumunu da bilgilendirmeye ve etkilemeye başlamıştır. Nitekim İran'ın Osmanlı ve Batılı devletlerle alakası olan aydın kesim bu fikirlerden ilham almış; benzer şartlar içerisinde bulunan Kaçar İran'ı içerisinde de halk bu harekete yoğun bir destek vermiştir. Dolayısıyla hem Osmanlı Devleti hem Kaçar Devleti tarihsel açıdan benzer bir süreç geçirmişler; meşrutiyet yönetim deneyimini aynı süreçte yaşamışlardır.

İran, meşrutiyete giden süreçte tam zaferine ulaşmak üzereyken meşrutiyet yanlıları ve meşrutiyetçiler arasındaki bir düşünce farkı oluşmuş fakat her iki taraf bu düşünce farklılıklarını askıya alarak meşrutiyetin zaferle neticelenmesine yardımcı olmuşlardır. Osmanlı Devleti için de benzer bir durum söz konusu olmuştur. Ancak Osmanlı Devleti'nde I. Meşrutiyet'in ilanına kadar geçen uzun süreç ve gelişmeler başarıyla neticelense de bu başarının meyvesi durumunda olan I. Meşrutiyet dönemi olgunlaşmadan sona erecektir. Nitekim 1908 II.

Meşrutiyeti, siyasi ve sosyal reform sürecinin doğal bir sonucu olarak değil, Osmanlı Devleti'nin yıkımı geciktirmeyi hedefleyen geçici bir tedbiri gibi algılanmıştır. Bu açıdan, belki İran ve Türkiye'nin demokrasi tarihi açısından değerli bir dönem olarak görülen meşrutiyet tecrübeleri, her iki devletin veya hanedanının yıkılmasına engel olamayacaktır.

KAYNAKÇA

- ABRAHAMİAN, Yervand (1377). *İran Beyn-i Do İnkılâp*, Tahran: çev. Ahmet Golmohammadi, Muhammed İbrahim Fattahi.
- AĞAKAY, Mehmet Ali (1983). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu, II. Cilt.
- ÂMİNİ, Ali Rıza (1382). *Tarih-i Revabet-i Haric-i İran ez Kacariye ta Sugut-ı Rıza Şah*, Tahran.
- ARMAOĞLU, Fahir (2003). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Arşiv Belgelerinde Osmanlı-İran İlişkileri* (2010). Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- EVERY, Peter (1379). *Tarih-i Muasır-ı İran ez Tesis ta İnkıraz-ı Silsile-yi Kacar*, Tahran: çeviren: Muhammed Refii Mehrabadi, I. Cilt.
- BROWN, Edward (1376). *İnkılâp-ı Meşrutiyet-i İran*, Tahran: çev. Mihri Kazvini.
- DANEŞVAR, Daruş (1372). *Vakaye Darul hilafe, Çe Kesi Nasireddin Şah ra Koşt*, Meşhed.
- DURSUN, Davut (1989). *Yönetim-Din İlişkileri Açısından Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din*, Ankara: İşaret Yayınları.
- DOLATABADİ, Yahya (1362). *Hayat-ı Yahya*, Tahran: I. Cilt.
- HAZRETİ, Hasan (1389). *Meşrute-yi Osmani*, Tahran.
- KARADENİZ, Yılmaz (2006). *İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795-1925)*, İstanbul: Bakış Kitaplığı
- KARAL, Enver Ziya (1994). *Osmanlı Tarihi*, Ankara: V. Cilt: Türk Tarih Kurumu
- KARAL, Enver Ziya (1994). *Osmanlı Tarihi*, Ankara: IX. Cilt: Türk Tarih Kurumu
- KESREVİ, Ahmed (1363). *Tarih-i Meşruteye İran*, Tahran: I. Cilt.
- KILIÇ, Selda(2002). "İran'da ilk Anayasal Hareket (1906 Meşrutiyeti)", *A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafiya Fakültesi, Tarih Araştırmalar Dergisi*, S.32, s.143-161.
- KODAMAN, Bayram(2002). "II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914)", *Türkler*, C. 13, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s.165-193
- MEHDEVİ, Abdul Rıza Huşeng (1377). *Tarih-i Revabet-i Haric-i İran*, Tahran.
- NECMİ, Nasir(1377). *Muhammed Ali Şah ve Meşrutiyet*, Tahran.
- Nihzet-i Meşrutiye İran ber Payeye Esnade Vezaret-i Umur-ı Harici*, (1370). Tahran.
- ÖZTUNA, Yılmaz(1998). *Osmanlı Devleti Tarihi*, Ankara. I. Cilt: Kültür Bakanlığı Yayınları
- RENCBER, Maksud(1387). "İnkılab-ı Meşrute der İran ve Nakş-ı İmparatoriye Osmani", *Tarihi İslam Dergisi*, S. 35, s. 7-44.
- SALİM, Muhsin(1383). *Tarih-i Kaçar İran der Devran-ı Fermanreva-i Dudeman-ı Kacariye*, Şahrud: Şahrud Azad Üniversite yayınları.
- SEYF, İsa(1960). *İran'da Meşrutiyet 1906*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- SOFUOĞLU, Ebubekir (2004). *Osmanlı Devletinde İslahatlar ve I. Meşrutiyet*, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları
- STANFORD, J. Shaw(2002). "Osmanlı İmparatorluğunda Geleneksel Reformdan Modern Reforma Geçiş: Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud Dönemi", *Türkler*, C. 12 Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 609-628
- ŞEMİM, Ali Askar(1375). *İran der Devreye Saltanate Kaçar*, Tahran.
- ŞÜSTER, Morgan(1915). *Ehtinake İran*, Kelküte.
- UÇAROL, Rifat (2010). *Siyasi Tarih(1789-2010)*, İstanbul: Der Yayınları.